AZ ÚJ EURÓPAI REND ÉS A KISEBBSÉGEK POLITIKAI ANTROPOLÓGIÁJA ÉS KÖZKORMÁNYZÁSA KÖZÉP-KELET-EURÓPÁBAN

Hervainé Szabó Gyöngyvér

Összefoglaló:
Kelet-Közép-Európában a 18. század végétől a 20. század második feléig a Herder-féle kulturális nemzet és néprajzi gondolkodás érvényesült, a hetvenes évektől az orosz etnosz elmélet önálló modellként megjelent, és meghatározta a Baltikum és Kelet-Európa gondolkodását. Emellett tovább élt a sztálini „korennaja nacija", azaz az őshonos/őslakos fogalmakat keverő kifejezés. A tanulmány az orosz és ukrán kisebbségpolitika elemzését az orosz és ukrán antropológiai „perifériális" megoldások – közte az etnosz fogalom túlélését – szemüvegén át vizsgálja, és mutatja be azok nemzetközi és nemzeti szintű kudarcát. Az új államokban a nemzetállam-építés legfőbb eszköze az imitáció, a nemzetközi normák és jogi eljárások átvétele, ugyanakkor ezek megvalósítása gyakran szemfényvesztéssel, látszatprogramokkal történik, amelyek kialakításában kiemelt a trickster, a politikai vállalkozó, a szélhámos vagy kultúrhérosz politikusok tevékenysége. A kisebbségi törvény ukrajnai megvalósítása tipikus példája a majoritizációs politikának és az átmeneti helyzet folyamatossá tételének.
Kulcsszavak: kulturális nemzet, civic nation, etnosz, trickster, majoritizáció, minoritizáció

Abstract:
From the end of the 18th century to the second half of the 20th century, Herder's cultural nation and ethnographic thinking prevailed in East-Central Europe, from the 1970s the Russian ethnos theory emerged as an independent model and determined the thinking of the Baltics and Eastern Europe. In addition, Stalin's "core nation", i.e. the term mixing native/indigenous concepts, continued to live on. The study examines the analysis of Russian and Ukrainian minority policy through the lens of Russian and Ukrainian anthropological "peripheral" solutions, including the survival of the concept of ethnicity, and presents their failure at the international and national level. In the new states, the main means of nation-state building is imitation, the adoption of international norms and legal procedures, but at the same time, their implementation is often

carried out with disguises and sham programs, in the creation of which the activities of the trickster, the political entrepreneur, the crook or the cultural hero politicians are highlighted. The implementation of the minority law in Ukraine is a typical example of the majoritarian policy and the continuation of the temporary situation.

Keywords: cultural nation, civic nation, ethnos, trickster, majoritization, minoritization

A nemzeti és etnikai, vallási és nyelvi kisebbségek közpolitikai és tudományos definíciói

Az Új Európai Rend alapokmánya az 1990. évi Párizsi Charta, amely az emberi jogok liberális rendszerének elfogadtatását a Helsinki folyamat révén alapozta meg. A Charta a piacgazdaság, a pluralista társadalom, a többpártrendszer, az individuális emberi jogok mellett kimondta az etnikai, vallási és nyelvi kisebbségek csoportos jogainak biztosítását, abban az Európa Tanács kiemelt jogalkotó és tanácsadó szerepét, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet ellenőrző, közvetítő és koordináló szerepkörét, feladatát a béke garantálásában. A Párizsi Charta alapvetően új alapokra helyezte az európai államok kapcsolatrendszerét: minden államnak joga van a nemzetközi politikai szövetségek és a nemzetközi katonai szövetségek tagságáról dönteni. A Párizsi Charta aláírója még a Szovjetunió volt. Az új európai rendhez csatlakoztak az egykori KGST és Varsói Szövetség államai, a SZU és Jugoszlávia utódállamai. Az EU és a NATO folyamatos bővítése, bővülése 2008-tól kiváltotta Oroszország ellenállását, majd 2010-től megkezdődött az új európai rend megkérdőjelezése, a SZU utódállamainak az Orosz Föderáció befolyási övezeteként (közel külföld) és egységes civilizációs térségeként kezelése, mivel a szétválást követően az utódállamokba került több millió orosz lakos ezen elképzelés szerint továbbra is az orosz világ részét képezi.

Az ENSZ kisebbségi, illetve az őslakosságra vonatkozó keretrendszere, majd az Európa Tanács által elfogadott kisebbségvédelmi keretrendszer, a nyelvi kisebbségek védelmi rendszere a nyugat-európai liberális emberi jogokból indult ki, alapvetően nem vagy kevéssé ismerve a kelet-közép-európai térség ezer év alatt egymásra rakódott tradícióit és törésvonalait. A politikai nemzet fogalma mellett a nyugati politikai gondolkodásban meghonosodott az autochton, az az egy állam területén élő történeti közösségek fogalma, amelyeknek védelmére vonatkozott a kisebbségi csoportjogok biztosítása. Az őshonos népek mellett az őslakosságot érintő jogi védelem csak kevés népet érint: a lappok Skandináviában, az inuitok Grönlandon és Oroszországban 50 nép, amelyek lélekszámban nem haladják meg az 50 000 főt. Az Új Európai Rend leg-

főbb feladata, hogy a jogrend, a plurális politikai rendszer, a piacgazdaság érvénre juttatása mellett meggátolja az etnikai, vallási, nyelvi kisebbségek elnyomását, diszkriminációját, és megvalósítsa a multikulturális együttélés jogi, közpolitikai és identitást érintő rendszere kultúráját. A munkavállalási céllal, menekültként, egyéb okokból betelepülő migránsokra nem vonatkoznak a kisebbségi jogi, közpolitikai egyezmények és az azokra kidolgozott standardok. Az elmúlt 30 év folyamán az európai identitás kiemelt elemévé vált a holokauszttal való szembenézés és speciális holokausztpolitika kidolgozása, ami az uniós tagság feltételévé vált, illetve az ET nyelvi és kisebbségi rendszerének való megfelelés. Az Európai Parlament az interszekcionalista nézőpontok alapján a leghangsúlyosabbnak az LMBTQ jogokat tekinti, a kisebbségi csoportjogokat másodlagosként értékeli. Ezzel szemben az Európa Tanács az etnikai, vallási, nyelvi jogokat tekinti elsődlegesnek, minden egyéb kérdést (szexuális kisebbség, fogyatékkal élők) pedig alárendeltnek.

A tanulmány fő kérdése, hogy a kelet-közép-európai térség humán tudományos hagyományai mennyire segítették vagy gátolták az európai kisebbségi jogokkal kapcsolatos állami politikák kialakítását, az eltérő értelmezések miként hatottak a balkáni és a kelet-európai konfliktusok kialakulására. Az etnikai politikai antropológia és a nemzetközi politikai antropológia jelenlegi koncepciói mennyiben segítik a kérdéskör megfelelő értelmezését? Milyen az akadémiai-tudományos szektor szerepe és felelőssége az új európai rend formálásában? Alkalmas-e az akadémiai közösség arra, hogy az államnacionalizmussal és a szélsőséges államnacionalista mozgalmakkal szemben ellensúlyt képezzen?

A fenti kérdések megválaszolásához a humán tudományosság, a néprajz, a kulturális és szociális antropológia, a vallásantropológia és a kisebbségi nyelvek antropológiája nézőpontjait vizsgáljuk. A néprajzi-antropológiai elemzések a magyar megközelítésben a bölcsészeti-humán tudományosság körébe tartoznak, a kisebbségi politikai antropológia, a nemzetközi politikai antropológia a társadalomtudományi, politológiai tudományosság része.

A kisebbségek politikai és antropológiai definiálásának koncepciói

A Népszövetség létrejötte, az októberi forradalom, majd a SZU megalakulása a nemzeti-etnikai kérdéseket a nemzetközi politika szintjére emelte.[1] A Népszövetség politikája mögött nem állt konkrét tudomá-

[1] „The Permanent Court of Justice concluded that a »community« is that it must be *a group of persons living in a given country or locality, having a race, religion, language and*

nyos fogalom a kisebbségek értelmezésére, és csak 1930-ban történt egy definiálás: A közösség eszerint olyan személyek csoportja, akik egy adott ország konkrét területén élnek, saját önálló faj, vallás, nyelv és hagyományok jellemzik, a faj, vallás, nyelv, hagyományok identitássá ötvöződtek, amely az összetartozás érzését alakította ki, azzal a jövőképpel, hogy hagyományaikat megőrizzék, istentiszteleti formáikat fenntartsák, biztosított legyen a nevelés és oktatás a faj hagyományai és szellemisége szerint, és a kölcsönös segítségnyújtás lehetősége. A fenti definíció nem kívánja a kisebbség meglétét jogi elismeréshez kötni, és a faj („race") kifejezést az etnikai értelmében használja.

A kisebbségek leginkább elfogadott nemzetközi definícióját Francesco Cataporti ENSZ-szakértő javasolta: az állami többséghez viszonyított olyan csoport, amely nincs domináns pozícióban, akiknek tagjai olyan állampolgárok, amelyeknek tagjai a többségtől eltérő etnikai, vallási, nyelvi jellemzőkkel bírnak, egymás iránti szolidaritás, a kultúra, tradíciók, vallás és nyelv megőrzése jellemzi őket. E fogalom 1985-ben kiegészült a következőkkel: számbeli kisebbség, amely nincs domináns pozícióban, kollektív célja a túlélés és egyenlőség elérése a többséggel szemben jogilag és tényszerűen.

A Webster szótár ezzel szemben nem a kisebbségből indul ki, hanem a többségből: egy személy, csoport kisebbséggé tétele, kisebbségi státusba helyezése és kezelése, a domináns csoport perifériájára kényszerítése és marginalizálása politikai folyamat. A folyamat másik oldala, a majoritizálás, többségi csoporttá alakítás is hangsúlyos: egy személy, egy csoport többségi csoporttá tétele, többségi pozícióba helyezése és akként való kezelése, központi ügynökséggé alakítása, a tételezett többség központi ügynökségként való képviselete, mások ügynökségjellegének és hatalmának relatívvá tétele, azaz a dominancia, a hegemónia és a felsőbbrendűség struktúrájának kialakítása. A kisebbségivé és többségivé tétel speciális struktúrák és folyamatok révén zajlik. A fentiek alapján a kisebbség szó értelme nemzetközi és nemzetek közti kapcsolatokba ágyazott, kontextuális és szituációtól függő. Attól, hogy egy társadalomban több vallási közösség létezik egymás mellett, még egyik sem lesz vallási kisebbség, hanem a politikai és jogi, társadalmi folyamatok teszik azzá. A vallási kisebbséggé tétel a megnevezéssel, a jogi definiálással és konkrét politikával, izolációval, az illegitimmé tétel, áldozattá tétel, az üldözés, a lakosság megosztása, a félelem erősítése révén történik.

---

traditions of their own and united by this identity of race, religion, language and traditions in a sentiment of solidarity, with a view to preserving their traditions, maintaining their form of worship, ensuring the instruction and upbringing of their children in accordance with the spirit and traditions of their race and rendering mutual assistance to each other." PCIJ Series B. N.17. Greco-Bulgarian Communities. Advisiory options. January 16th 1930. Advisory Opinion.

A nemzetközi politikai szakirodalomban az etnikai, nyelvi, nemzeti, faji, őslakos kisebbség eltérő jogi védelemmel bír. Azonban gyakran ezek egymásba fonódnak, metszik egymást: etnikai-vallási-nyelvi kisebbségek. A vallási kisebbség akkor hangsúlyos, ha a vallási elem az etnikai és nyelvi elem fölé emelkedik: pl. az egységessé tett spanyol monarchiában a muszlim áttértek (moriszkók) vagy a zsidó áttértek („converzos") kisebbségivé tételét a vér tisztaságának hiányával, azaz faji jellemzővel indokolták.

A népszámlálások, cenzusok azért alakultak ki, hogy a kisebbségek adóztatása, a külföldiek megkülönböztetése legális legyen. A politikai szakirodalom szerint a vallások támogatása vagy tiltása aszerint történik, hogy „vad" vagy „szelíd" vallásokként ítélik-e meg őket. A konformista és problémamentes a szelíd; az értékeket visszaverő, elutasító, nem integrálódó, problémákat generáló, fenyegetésnek tekintett a vad vallások; a vallások effajta politikai megkülönböztetése a biztonságpolitika kérdése. A kisebbségi vallási jog ugyanakkor védelem az üldözéssel és erőszakkal szemben. Vallási vonatkozásban a kisebbség is lehet elnyomó hatalom (pl. kereszténység a gyarmatokon), vagy kiemelten védett státusú, vagy szociálisan magasabb státusú, vagy privilegizált helyzetű.[2]

A nemzetközi kapcsolatokban a kisebbségek kérdése akkor jelenik meg, amikor megoldhatatlan feszültség keletkezik a többségi nemzet és a kisebbségek között, amikor a kisebbség a nemzeti identitást fenyegeti, amikor a nacionalizmus államnacionalizmussá válik, és a hangsúly a homogenitásra kerül, és megkurtítják a kisebbségek közösségi autonómiáját. Az államok, nemzetállamok, többnemzetű államok, politikai uniók gyakran jellemezhetők kisebbségi törésvonalakkal.

A kisebbségek antropológiája és a nemzetközi politikai antropológia

A vallási, etnikai, nyelvi kisebbségek antropológiája egy alig kutatott témakör, a kisebbségi politikai kérdéseket többnyire a kulturális antropológia módszereivel írják le. Szakolczai Árpád, Horváth Ágnes és Papp Z. Attila e témakörben szerkesztett tanulmánykötete először próbálja meg a konceptuális kereteket kialakítani:[3]

---

2 Stausberg, Michael – Van Der Haven, Alexander – Baffeli, Erica (2023): *Religious Minorities: conceptual perspectives.* De Gruyter. https://doi.org/10.1515/rmo.23389320

3 Szakolczai, Árpád – Horváth, Ágnes. – Papp, Z. Attila (eds.): (2018): *The Political Antropologhy of Ethnic and Religious Minorities.* Routledge. https://doi.org/10.4324/9781351209199

– a történelmi törésvonalak mennyisége, élessége, gyakorisága, azt követően kialakult politikai rendszerek egymásra rakódása, a szétválasztó és egyesítő tényezők eltérő hangsúlyainak fontossága;
– kontextus: birodalomépítés, birodalom szétesése, vagy nemzetállamépítés (etnikai tisztogatás, homogenizálás), a szétválási folyamat (schismogenezis), az idő kizökkenése, a nem normális működés;
– a karizmatikus vezetés, a „trickster" (csínytevő, kultúrhérosz), politikai vállalkozó (hatalomra jutása), a normális helyzetben nem alkalmazható politikai eszközök alkalmazása, bevezetése, az átmenetiség állandósulása;
– a kisebbségi személyiségek társadalompszichológiai jellemzői, viselkedésük, a birodalom, állam szétesésének vesztesei, egyéni életstratégiák, a marginalizáció megélése és a kitörési stratégiák keresése, a kisebbségi vezetők stílusa (kutatása).

A kötet tanulmányai a fenti fogalmak kifejtését konkrét jelenségek elemzéséhez kapcsolva értelmezik: pl. a magyarok kettős állampolgársága mint trickster-jelenség, az átmenetiség problémái a moldovai helyi ortodoxiában, a változó identitás napjaink Romániájában, marginalitás és áldozat-érzés Kelet-Közép-Európában, vagy a Bizánci Birodalom közigazgatási rendszerének (milet) túlélése a Nyugat-Balkán térségében.

A nemzetközi közkormányzás kisebbségi fogalomhasználata

Az ENSZ Kisebbségi Jogok Keretegyezménye 1992-ben (FCNM), amely nemzeti kisebbségnek azt közösséget tekinti, amelyet *a nemzeti jog annak tekint*, hangsúlyossá teszi az általános emberi jogokat, a diszkriminációmentességet, és ennek alárendelve kiegészíti azt a speciális kisebbségi jogokkal, beleértve a politikai jogokat, a vallási és nyelvi jogokat is. Ezért alapvetően fontossá vált, hogy a nemzeti jogot minek alapján határozzák meg az államok, ami mögött az antropológiai megállapítások politikaformáló szerepet játszanak.

Az ENSZ Kisebbségi Biztosa 2019. évi javaslata szerint: etnikai, vallási, nyelvi kisebbség az a csoport, amely a lakosság 50%-át nem éri el az adott területen, akiknek tagjai közös kulturális, vallási vagy nyelvi jellemzőkkel vagy ezek kombinációjával bírnak. Az egyén szabadon dönthet arról, hogy etnikai, vallási, nyelvi kisebbséghez tartozik, függetlenül az állampolgárságtól, lakóhelytől-tartózkodástól, hivatalos elismeréstől vagy egyéb státustól. Ez a definíció már kiterjed az afrikai behurcolt, bevándorolt kisebbségekre, az őslakosság csoportjaira, a migránsokra, menekültekre, a külföldön munkavállalókra, a diaszpórában élőkre, és nem köti meghatározott nagyságrendhez a kisebbségi csoport létszámát.

Az Európa Tanács kisebbségi keretrendszere és az európai nyelvek védelme a definíciót a tagállamokra bízza. Az európai nyelvi és vallási-etnikai kisebbségi egyezményeket aláírók vállalják a folyamatos, négy-öt évente, illetve esetenként köztes időszakban történő értékeléseket, az ahhoz tartozó országjelentés elkészítését, az értékelő látogatás megszervezését – benne a fókuszcsoportos megbeszéléseket, a szakértői vélemény elemzését, az arra adandó válasz elkészítését, a döntést, majd az azt követő intézkedések és programok szervezését. Jelenleg a 6. körös monitoring-ellenőrzések zajlanak, amelyeket az EBESZ folyamatos közvetítései és politikai ajánlásai egészítenek ki.

Az ENSZ, az Európa Tanács által elfogadott keretegyezmények és kapcsolódó standardjaik egyfajta objektív, konkrét kritériumokat képviselnek és jelentenek, beleértve az európai keretegyezmények közel száz cikkelyét és több mint tíz ajánlását, a jó gyakorlatok dokumentumait.

Amennyiben az Európa Tanács honapján elolvassuk a nemzeti önértékeléseket és jelentéseket, a szakértői véleményeket és határozatokat, akkor megállapíthatjuk, hogy az Európa Tanács tagjai, a keretegyezmény aláírói papíron kivétel nélkül betartják a keretegyezményeket. Amennyiben beleolvasunk a jelentésekbe, akkor kirajzolódik az etnikai-vallási, nyelvi kisebbségi politikák megvalósításába beépített „politikai csínyek" gazdag eszköztára, amellyel a keretegyezményben elvárt politikát megvalósítják és annak realizálását ugyanakkor meggátolják. A jelentések szinte kizárólag az etnikai kisebbségekkel foglalkoznak, a nyelvi kisebbségek, vallási kisebbségek nem igazán képezi részét. A jelentések szerint a 21. században a kisebbségi joggyakorlás jelentősen nehezebbé vált, aminek alapvető okai között a témakör definiálatlansága, a legfőbb probléma, azaz a nemzeti, vallási, nyelvi kisebbségek definiálása a nemzetállam hatásköre és abban az antropológiai tudományosság fejlettsége vagy fejletlensége, politikaalakító vagy marginális szerepköre, kisebbségi közpolitikát segítő vagy lehetetlenné tevő helyzete, a tudományos és szakpolitikai szakértőkkel szemben a többségi vagy kisebbségi politikai pártok és mozgalmak befolyása nem azonos súlycsoportot jelent.

Az antropológia kisebbségi csoportokat érintő fogalomhasználata

A centrum–periféria viszonyrendszere az antropológiában

A korai angolszász, francia, holland antropológiai tanulmányok a gyarmati adminisztratív kormányzás közigazgatási, katonai és rendészeti szükségleteit szolgálták, a néprajz a felvilágosodással megjelenő múzeumok néprajzi gyűjteseit, a nemzeti, főként paraszti kultúra gyökereinek

feltárását, ám a globalizációs folyamatok elmúlt ötvenéves időszakában sem vezetett a kibővült egyetemi oktatás bevett antropológus professzió kialakulásához. Az antropológia marginalizált szakma maradt, és befolyása a politikai gondolkodásra viszonylag alacsony.

Napjainkban a szakirodalom négy klasszikus tradíciót: ezek között a brit, a francia, az amerikai és a német a nyugati tudományosság által elismert, továbbá a perifériák antropológiáját különbözteti meg. Az orosz, a közép-európai, a mediterrán az antropológia a „perifériális" kategóriába kerültek, és az egykori gyarmati térségek, Délkelet-Ázsia, az Ottomán Birodalom, Kína esetében az antropológiai tudományosság nem tekintett eredetinek a nyugati tudományosság által nem értékelhet. A hallei Max Planck Társadalmi Antropológia Intézet 2002. évi kiadásában megjelent, *One Discipline, Four ways: British German, French, and American Anthrophology* c. tanulmánykötet szerzői egyértelműen kimondják, hogy az antropológia négy tradícióra szűkítése a nyugati előítéletesség mutatója, azonban Eurázsia térségét önálló kutatási egységnek lehet tekinteni az orosz, kínai és indiai tradíciókkal. Kelet-Közép-Európában ezzel szemben a „nacionalista antropológia" alakult ki, az etnográfia és etnológia.

- A néprajz a kelet-közép-európai térségben a nemzetállam építést szolgálta, a nemzetállami egységesítés igényeihez kapcsolódott, főként a szellemi és tárgyi örökség feltárásához, néprajzi múzeumokhoz, skanzenekhez, terepmunkához kötődött.
- A közép-európai sajátosságok része egyébként a hadifogolytáborokban végzett fizikai-biológiai antropológiai és kulturális antropológiai kutatások Ausztria és Németország részéről.
- Az etnológiai kutatások a tudományos akadémia műhelyeihez kapcsolódtak, nem a terepmunka, hanem az etnikumokat érintő koncepciók kutatása volt a hangsúlyos tevékenységi irányuk.
- A nemzet, a nemzeti kérdés a politikai kutatások, mozgalmak és pártpolitikák, állampolitikák koncepcióit érintette. Különösen az ausztromarxista kutatások jártak ebben élen.

Az orosz antropológia kutatások sem elhanyagolhatók, mert mind a nyugati, mind a közép-európai hagyományhoz kötődnek és kapcsolódnak.

- Az orosz antropológia „makro" birodalmi vonulata és kutatásai a cári Oroszországban több kutatási vonal mentén szerveződtek, egyrészt a birodalmi expedíciós antropológia Mikluho-Makláj nevéhez kapcsolódva a biológiai/fizikai, fejlődésantropológia mentén, a potenciális gyarmati lehetőségeket kutatva alakult ki, amelynek eredménye az emberiség antropológiai azonosságának megállapítása volt, abban pedig a kultúra eltéréseinek hangsúlyozása – mindez szemben a nyugati tudományossággal, nem vezetett fajelmélethez.

– A másik, „mezo" vonulatot a hadseregben folytatott antropológiai tanulmányok képezték, amelyek a sorozások és a hadrend kiépítését, a hadsereg egységesítésének céljait szolgálták a cári birodalom népei között.
– A harmadik, akadémiai vonalat az ún. etnoszkutatások képezték, amelyek a mai napig az antropológia és nemzetpolitika, az antropológia és a nemzetek közötti konfliktusok és a jelenlegi közép-európai nemzetközi törésvonalak alapjául szolgálnak, és azok esetenkénti civilizációs törésvonalként értékeléséhez vezetnek.

A hidegháború alatt a kelet-közép-európai térségben az akadémiai vitákat a szovjet etnoszpolitika befolyásolta, majd a hidegháború lezárulásakor a rendszerváltó térség egésze (beleértve a német antropológiát is) teljes egészében az amerikanizálódott angolszász antropológiát fogadta el tudományos paradigmaként, amelyben a néprajzi kutatások másodlagossá váltak.

A SZU befolyásának megszűnése és szétesése a kelet-közép-európai térség minden államában egyfajta „birodalom utáni, nemzetépítő" antropológiát hívott életre (lásd orosz, ukrán, balti, lengyel, cseh, szlovák stb.), a magyar nemzetépítés fő iránya a határon túli magyarság és a kistájak magyar néprajza maradt, a magyar antropológia fő irányává a regionális antropológia vált (A. Gergely András).

A nyugat-európai térségben a multikulturalizmus politikai filozófiája vált alapvető elméleti háttérré (Kymlicka), ennek ellenére az állam nélküli nemzetek képviseleti és szecessziós politikája (skót, katalán) az EU-tagság révén fölerősödött. Az antropológiai gondolkodás a nyugati térségekben a szecesszióval szemben politikai megoldásként az államok föderalizációját képviseli. Kymlicka multikulturalizmus-elmélete kihat az európai országok migráns közösségekkel kapcsolatos politikájára is, hangsúlyozva azt, hogy e közösségek kollektív jogok nélküli létezése a liberális jogrend alapvető eleme.

A közép-európai „perifériális antropológia" és az etnoszkutatások

A rendszerváltást megelőző marxista társadalomélet, a történelmi materializmus a „felépítmény" fogalmába sorolta a nemzetet. A nemzet marxista fogalma az ausztromarxizmus és Sztálin nemzetelmélete révén vált kánonná, ám a nemzetet érintő akadémiai kutatások erőteljesen befolyásolták a nemzeti és etnikai kisebbségi politikát. Az orosz akadémiai tudományosságban az etnosz fogalma a cári időszakon alatt, majd a húszas években, illetve a hetvenes években vált dominás gondolkodássá. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézete 1968-ban jött létre. Az 1971. évkönyv tudománytörténeti fontosságú, mert egyrészt áttekinti az antropológiai, néprajzi, társadalom- és kulturális néprajzi kuta-

tások amerikai, brit, francia irányzatait, a történelem, a néprajz és a szociológia elhatárolását, ám főként szovjet akadémikusok írásait lefordítva. Az évkönyv önálló fejezetet szentel az etnosz kutatásának V. Bromlej tanulmányával, amelyet magyar értelmező tanulmányok követnek. A tanulmánykötetben Bromlej diszciplínaelemzései között a protoetnosz, a nemzetiség, a nemzet fejlődési ívét összekapcsolja a társadalmi modernizációval, a történeti folyamatok során megkülönbözteti a migráció makromigrációs formáit (amikor egész népek kerekednek fel és telepednek le más térségben) a mikromigrációs folyamatoktól, amikor az etnosz kis csoportjai egy más közösség mikrorendszereibe települnek be, és átalakítják a teljes etnikai rendszert, a fogadó és migráns csoportot egyaránt (asszimilálódás).

„*A szó szűkebb értelmében használt etnosz legáltalánosabb formában úgy határozható meg, mint olyan emberek történelmileg kialakult együttese, akik közös, viszonylag stabil kulturális vonásokkal rendelkeznek, tudatában vannak egységüknek, valamint más hasonló együttesektől való különbözőségüknek. Arról van szó, hogy mivel nem feltétlenül kötelező az etnosz területi egysége, az etnikai tulajdonságok hordozóinak térbeli elhelyezkedése nem csupán homogén (kompakt) formájú, hanem heterogén (diszperz) formájú is. A mai homogén etnikai képződményekre példaként szolgálhatnak, kis kivétellel, az országunkban élő nemzetek (természetesen, a megfelelő köztársaságokon belül); heterogéneknek tekinthetjük a nem kompakt módon elhelyezkedő csoportok képviselőit olyan köztársaságokban, ahol nem ők alkotják az őslakosságot. Más szóval, ugyanaz az etnosz lehet homogén és heterogén állapotban. Ugyanakkor szinte valamennyi etnikai képződményben (legalábbis a maiakban) rendszerint mindig jelen vannak kisebb vagy nagyobb idegen etnikai elemek. Sőt továbbmenve, vannak példák a – hogy úgy mondjuk – homogén–heterogén etnikai képződményekre, amikor egy területi egységen belül egyidőben, váltakozva élnek két vagy több etnosz képviselői.*"

Gunda Béla válaszában nemigen tudott mit kezdeni az etnosz fogalmával, egyszerűen etnikumnak fordította, és megjegyezte: „kultúrájában él az etnosz". Bodrogi Tibor az etnoszt, etnikumot, etnikai jellemzőket összekapcsolta. Utal Mühlmannra és más antropológusokra, akik az etnosz esetében nemcsak a kulturális, történeti identitást rögzítik, hanem a politikai szervezettség kritériumaival is összekapcsolják, majd hangsúlyozza, hogy az etnikum mindenekelőtt kulturális közösség, történelmileg kialakult, közös történeti tudattal bíró, a nyelv, a szokások, a vallás etnikai jegyekként funkcionálnak. Bodrogi Tibor elsődlegesnek a nyelvet tekinti, és nem tud mit kezdeni Bromlej társadalmi szervezet fogalmával. Tálasi István hozzászólásában megpróbálta gyakorlatban értelmezni Bromlej etnoszfogalmát: a magyarországi kunok, kumánok, polovecek betelepedése a Kárpát medence területére rendszeres betörésekkel, behatolásokkal, behívásokkal a honfoglalástól Mátyás koráig kimutatható.

IV. Béla időszakában is megőrizték etnikai jellemzőiket (pogány vallás, viselet szokások), és csak a tatárjárást követő egy évszázadban kezdődött meg a „mikromigráció", azaz a keveredés, és az 1279. évi szerződés megjelöli a Jászságot és a Kunságot letelepedési helyként. Az 1259–1970 közötti időszakban számos nyelvi és tárgyi kulturális forrás őrzi a kunok, polovecek (palócok) emlékeit, közte speciális társadalmi szervezetek is, tehát a kunok egy megszűnt „etnosznak" tekinthetők. A vitában kirajzolódott, hogy az összekapcsoló elemek mellett a más etnosztól megkülönböztethető elemek is hangsúlyosak, például a nyelv, a vallás. Az etnosz kritériuma a közös eredet, a történelmi sorsközösség tudata. Bromlej hangsúlyozta, hogy például az ukránok etnoszociális, etnopolitikai szervezetet alkotnak, és az Ukrajna határain kívül élő ukránok is részei az ukrán etnosznak (az etnikosz a diaszpóra-lét eltérő feltételeire utal). Az etnológia olyan tudomány, amely a kultúrát vizsgálja, annak azt a részét, amely a „kultúra etnikus sajátosságaira" figyel. A vita alapján egyértelmű, hogy a magyar néprajz kutatói a nemzet mint kulturális nemzet nézőpont felől vizsgálták a kérdést, fel sem merült annak elemzése, hogy a magyarországi németek, szlovákok, románok etnoszként értelmezhetők-e; talán egyetlen elem szivárgott át a vitákból és vált a nem hivatalos politikai gondolkodás elemévé, mely jogi formát és külön közpolitikát is eredményezett, majd átment a köznyelvbe: hogy a „cigányság" etnikum.[4]

A Szovjetunió szétesése, az Orosz Föderáció területen kialakuló etnikai konfliktusok az orosz néprajzi, etnológiai gondolkodást az orosz belpolitika középpontjába emelték. A rendszerváltást követően az antropológiai iskolán belül a primordalista színezetű etnosz helyett a konstruktivista nézőpont vált jellemzővé. A rendszerváltás követő időszakban az új államokban – így az Orosz Föderációban is – a nemzet egy multietnikus egységet jelent, amelynek területe, állampolgárai az államhoz kötődnek. Alapvető problémává vált az államrendszer etnikai alapokon történő szervezése, szemben a liberális rend állampolgár-alapú szerveződési modellel.[5] Az etnikai alapú szerveződés és szociális szervezet a széteséssel fenyegetett, Szaharov-terv Európa-Ázsiai Egyesült Államok néven 53 volt szovjet nemzetet szervezett volna területi tagállammá. Az Orosz Föderáció lakosságának 82%-a orosz, 100 egyéb etnikai csoport mintegy 27 000 000 főt tesz ki. A nem-orosz etnikum 50%-a nem az etnikai területi közösségben él, 10 millió nem-orosz etnikum szétszórtan él: 4,3 millió ukrán, 1,2 millió belorusz, 700 000 kazah, 500 000 ör-

[4] Bromlej, V. Julian (1971): Etnosz és etnoszociális szervezet. *Népi Kultúra – Népi Társadalom. MTA Néprajzi Kutató Csoportjának évkönyve.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 470–479. Lásd még ugyanitt Gunda Béla (480–481.); Bodrogi Tibor (482–485.); Tálasi István (485.) írását és az összegzést (490.).

[5] Тишков В. Александрович А. (2021): *Реквием по этносу: Исследования по социально-культурной антропологии.* 543 с.

mény, 100 000 koreai, 100 000 cigány, 100 000 lengyel, 100 000 görög diaszpórában él, a 27 millióból mindössze 8 millió főt tesznek ki azok a kisebbségiek, akik tituláris nemzetállamban élnek. Minden oroszországi kisebbségi népcsoport legalább kétnyelvű, a SZU létrejötte óta eltelt száz évben *minden kisebbség megőrizte nyelvét,* annak ellenére, hogy a tituláris nemzet minden politikai és hatalmi pozíciót megszerzett. Ebből fakadóan az etnikai alapú államiság felszámolása a föderáció szintjén elképzelhetetlen. Kiemelten problémás térség az Észak-Kaukázus, ahol az orosz a legnagyobb létszámú etnikum, ám életmódjában inkább kaukázusi, mint orosz. A legnagyobb probléma az orosz nemzetállam-építés hiánya; az oroszok jelentős többsége egy orosz etnikai köztársaság létrehozását kívánná, azonban nem igazán van realitása tisztán orosz területeknek. Oroszország így is tele van területi enklávékkal, és ezekben rendszerint felmerül az önrendelkezés kérdése. Mindez arra készteti az orosz antropológiát és nemzetpolitika alakítóit, hogy az orosz állam új értelmezését dolgozzák ki. Ez nem más, mint a *multikulturális pluralizmus elvének elfogadása,* máskülönben *olyan súlyos polgárháború fenyegeti a térséget, amely a környezeti és nukleáris veszélyek mellett a nemzetközi rendszer békéjét is aláásható*.[6]

E multikulturális jogfelfogás és kialakulatlan politika jellemezte az új állam két évtizedét. Az „etnikai fordulat" Putyin harmadik választási győzelmétől követhető azzal, hogy az oroszországi (Roussian) kifejezések helyébe az orosz etnikum (Russian) mint alapetnicitás lépett, kiterjesztve az Orosz Világ (Russian World), azaz a határon túl élő oroszok egységes népként tételezésével, beleértve a határrevízió kérdését is a Krím visszacsatolását követően. A Krím és Szevasztopol visszacsatolását nem az egykori birodalmi határokkal, hanem az orosz etnikai közösséggel indokolták. A liberális állampolgár fogalma alkalmatlan volt a határon túl élő oroszok etnikai identitása mobilizálására, az etnosz, az etnokulturális közösség azonban igen, ezért a fogalom ismételten rehabilitációt nyert. 2012-ben a nemzetpolitikai stratégia az „orosz nép"-et önálló civilizációnak minősítette, amelyben az orosz etnikai közösség nemzetegyesítő szerepet játszik, a többi oroszországi nép pedig Oroszországot hazájának tekinti. Az orosz nacionalista pártok és az ortodox egyház ezt az etnikai oroszok érdekeivel ellentétesnek találta, és szisztematikus támogatást követelt az orosz kultúra és a nyelv, a közösségi szervezetek számára. A 2012-ben kiadott dokumentumtervezet ezer feletti hivatalos észrevételt kapott. A 2012. évi állami nemzetpolitikai stratégia 2025-ig tervezte a politikai irányokat meghatározni. Legfőbb jellemzője, hogy az állampolgári civil nemzet fogalom értelmezés helyett (az orosz-

[6] Tishkov, V. Alexandrovits (1994): *Nationalities and Conflicting Ethnicity in Post-Communist Russia.* UNRISD.

országi lakosok, mint állampolgárok a nemzet tagjai), az etnikai orosz nemzet terminus állandósulása történt meg. A lakosság nem igazán reflektált ezekre a különbségekre, ám az orosz etnikai tudatot fokozta az egykori szovjet térségekből (Közép-Ázsia és a Kaukázus) bevándorlókat érintő migránsellenesség, ami nem volt érezhető az ukránok, beloruszok, tatárok, baskírok csoportjai esetében.[7]

Történelmi korszakok	**Nézőpont**	**Definíciók**
Antik	etnikai közösség: Egyiptom, alávetett népek	Az a folyamat, amelynek során egy uralkodó elit adózó csoporttá tett valamely népet, függetlenül attól, hogy az homogén volt, vagy sem. Hellén mindenki, aki a hellenisztikus birodalmakba tartozott és adózott (városállam, királyság).
Premodern	Uralkodó nép – vazallus nemzet	Kínai Birodalom: minden nép kínai, aki az adófizetési rendszerbe tartozik Bizánc: rómaiak- aki a politikai területhez tartozik, a barbároknak van külön neve Nyugat-Római Birodalom: a nemzet valamely foglalkozáshoz kötött csoportokat jelent (pl. Padovai Egyetem diákjai: magyar nemzet, Sorbonne nemzetei, görög, örmény, portugál kereskedőnemzet). Középkor: uralkodó dinasztikus nemzet, a politikai arisztokrácia, mint nemzet (lásd Magyar nemesség (Aranybulla) és alávetett népek (az alávetettnek nem volt etnikai neve).
Modern birodalmak kora, 16–20. sz.	Gyarmatosítás Európa Nyugat-Európa Kelet-Közép-Európa (birodalmak)	Őslakosok/bennszülöttek (indiánok). Vertikális etnikai közösség (elit, polgári csoportok, értelmiség, paraszti/munkás csoportok) nem létezett a nacionalizmus előtt. A nemzet azonos az állammal: államnemzet-koncepció. Kulturális nemzet: a nemzeti és kulturális jellemzők nem esnek egybe az állammal: államnacionalizmus és kisebbségi nacionalizmus

[7] Blakkisrud, Helge (2022): Blurring the boundary between civic and ethnic: The Kremlin's new approach to national identity under Putin's third term. In: Kolstø, Pål – Blakkisrud Helge (2002): *The New Russian Nationalism. Imperialism. Etnicity and Authoritarianism.* https://doi.org/10.3366/edinburgh/9781474410427.003.0010

Történelmi korszakok	Nézőpont	Definíciók
Modern, 19–20. sz., **antropológia,** **néprajz,** **nyelvészet (Marr, Oroszország)**	A nemzetek önrendelkezési joga: az emberi jogok csak mint európai kisebbségi jogok A SZU népeinek önrendelkezési joga	USA: politikai cél a középkori európai birodalmak (Német Császárság, Osztrák–Magyar Monarchia, cári birodalom, Oszmán Birodalom) maradványainak felszámolása, az európai népek joga az önrendelkezésre. Kisebbségek, csak az európai térségben élt nem bevándorló kisebbségek (nem tartozik ide a zsidó, a cigány, az örmény). Sztálin: helyben lakó népek (korennaja nacija), minden nép önrendelkezési joga, korenyizácija, mindenkinek politikai szerveződés joga
Késő modern **antropológia, szociális antropológia** **etnológia,** **kulturális földrajz,** **néprajz**	Primordalizmus (Barth) Instrumentalizmus (Smith) Multikulturalizmus SZU (Bromlej)	Őslakosok joga, minden népnek van etnikai eredete, az etnikai jellemzők közös kultúrát eredményeznek. Az etnicitás társadalmi ideológiákhoz kötött – nacionalizmus, kulturális homogenizálás, iparosítás, közigazgatás. Az európai politikai nemzeten belül kialakulhatnak eltérő kulturális csoportok: őslakos (aki a gyarmatokon él), autochton kisebbség (az európai nem államalkotó népek), bevándorló közösségek (nem tartoznak sem az autochton, sem az őslakos védelem alá). Etnosz (nép, nemzet kisebbségi joggal), szuperetnosz (az államformáló legnagyobb nép), etnikosz: más ország vagy szövetségi állam területén élő kisebbség, amelynek van többségi népe vagy a diaszpórában élők.
Posztmodern, 1970–2000, kulturális tanulmányok	A közösségek differenciálódása (USA)	Etnicitás: a fehér lakosság körében kialakult jellemzők, nacionalizmusok – ír-amerikai, olasz-amerikai, német-amerikai. Faj: fekete-amerikai, latin-amerikai, őslakos-amerikai, ázsiai-amerikai, harmadik világbéliek

Történelmi korszakok	**Nézőpont**	**Definíciók**
Neoliberális, egypólusú világrend, 1990–2020, **politikai antropológia,** **etnológia,** **politológia**	Általános állampolgárság globalizált, transznacionális etnicitás KKEU politikai nemzet – egyéni állampolgári jog Kozmopolita diverzitás	Csak egyéni állampolgári jogok, Európa: autochton kisebbségi jogok, kivételesen őslakosok joga (lapp). KKEU: általános emberi jogok, a kisebbségi jogok alárendelve a nemzeti homogenizációnak, az autochton jogok lefaragása, minoritizált politikai helyzetből majoritizáció, az új politikai nemzetkoncepciók. Diverzitássorrendek: életkor, etnicitás, nem, fogyatékkal élés, faj, szexuális orientáció.
Multipolaritás, 2000, **politológia: civilizációs nacionalizmus,** **etnológia**	Új esszencializmus KKEU	Nem látható, látható kisebbségek. A civilizációs kisebbségek politikailag láthatóvá váltak, a keresztény kisebbségek, a fehérség mint etnicitás megőrzése. Orosz Föderáció: a marxista etnoszelmélet és a civilizációs nacionalizmus összekapcsolása. Ukrajna: az etnoszelmélet és politikai nemzet összekapcsolása, az őshonos kisebbség fogalmának eltörlése.

Az etnikai kisebbségek fogalmi változásainak összevetése. (Forrás: A szerző szerkesztése.)

A fentiek alapján egyértelmű, hogy az etnikai közösség a modernitás óta a politikai mobilizáció forrása, és a nyugati/keleti tudományos fogalmi törésvonal a neoliberális világrenddel sem tűnt el. A „kisebbségi" fogalom definíciója alapvetően a nyugati/angolszász tudományosság és a nem-nyugati nézőpontok mentén megosztott: a legfőbb különbség az őslakos és az autochton (őshonos) európai kisebbségek fogalmának keverése Kelet-Közép-Európában.

Többségivé és kisebbségivé tétel az államépítés új folyamataiban

Történelem és törésvonalak Kelet-Közép-Európában

Kelet-Közép-Európában 1000 tájékán megkezdődött az államalakítás és a keresztény vallás felvételével a nomád térségek civilizációs rendjének megteremtése. A korábbi ortodox szláv térítések ellenére a Karoling Birodalom térítő tevékenysége eredményeképp a cseh, magyar, lengyel királyság a római kereszténységet vette fel. A Frank Birodalom, majd a Német

Lovagrend gyarmatosító és térítő tevékenysége hatására a balti térség is a nyugati kereszténység rendszerébe került. A Novgorodi Rusz a Hansa révén e kultúrkörbe tartozott, amelyben az egyházi és világi hatalom centralizálása elkülönült. A politikai hatalom súlyának áthelyeződése Kijevbe, a Kijevi Rusz államisága a Bizánci Nemzetközösség rendszerébe való kapcsolódást alakította ki, és a Balkán, valamint a Fekete-tenger térsége egészében a bizánci ortodox liturgia és centralizált politikai rendszer, az állam és vallás egysége kultúráját teremtette meg. Ez alakította ki az első törésvonalat.

A tatárjárást követően a Kijevi Rusz a Mongol Birodalom központja, Szaraj közvetlen vazallusává vált, felemelkedett a Lengyel–Litván Unió, majd önállósult a Moszkvai Cárság (Moszkóvia), illetve kelet-közép-európai hatalommá vált a Török Birodalom a vazallus államaival (Erdélyi Fejedelemség, Havaselve és Moldova, Krími Kánság). A déli, balkáni térség esetében a szakirodalom a bizánci birodalmi milet-rendszer túlélésére utal, a nyugat-balkáni kisállamok létrejötte és elkülönülése a bizánci, majd oszmán közigazgatási rendszerének öröksége, széttöredezése a vallási közösségek mentén történt meg.

A második törésvonalat a lengyel/litván és az orosz cári birodalmi ütközések dominálták (amelyek Moszkva lengyel elfoglalásával is jártak az ún. zavaros időszakban, a 17. században), amelynek következtében a Moszkvai Cárság nyugatra terjeszkedett, és előbb Ukrajna, majd Litvánia és a Baltikum, később Lengyelország részleges és Finnország teljes elfoglalásához vezetett, és a térség egészét határvidékké tette. A folyamatos küzdelmek fontos eleme volt a vallási hegemónia, az ortodox és a római-latin katolicizmus vetélkedése, a kijevi pátriárka posztjának Moszkvába helyezése, a nyugati térségekben az egyházegyesítés elfogadása, az unitárius egyházak megerősödése, a jezsuitizmus erős térhódítása Gdańsktól Grúziáig.

1648-tól Oroszország az „európai nemzetközi rend" részévé lett (a vesztfáliai béke garantálója), a közép-európai térség az Orosz Birodalom elleni háborúk felvonulási terepévé vált, és elvesztette autonóm politikaalakítási képességét. Új elemet jelentett az erős russzifikáció a Baltikumban, Lengyelországban és Finnországban a 18. századtól kezdődően. Az 1815. évi bécsi kongresszust követően a konzervatív európai rendet a térségben Oroszország befolyásolta egészen a krími háborúig, sőt az első világháborúig. A következő törésvonalat az orosz polgárháború eseményei, a SZU létrejötte, illetve Kelet-Közép-Európában való megjelenése alakította, amelyben a breszt-litovszki béke, majd a Ribbentrop-Molotov paktum, végül a jaltai megállapodások állam- és határváltozásokat, népességelhurcolást, -cserét és egyéb migrációs folyamatokat eredményeztek. Az egymásra rakodó törésvonalakból a leginkább kiható változásokat a nyugati katolikus, protestáns és az ortodox egyházak közötti vallási

törésvonalak, valamint a birodalmi határok folytonos változása és ehhez kapcsolódóan az oroszosítás, a nemzeti nyelv és a nemzetállam-építés ütközései okozták.

Ritkán szokták megemlíteni, hogy a térségben az észak–déli kereskedelem a viking–bizánci időszakban a lengyel–litván és az oszmán birodalmak közötti cserék nyomán alakult ki, és a nagy földrajzi felfedezéseket követő világgazdasági súlyponteltolódást követően a térség kimaradt a világkereskedelem és az iparosítás fő áramából. A 20. század végétől kialakuló új európai rend ennek a négy évszázados kirekesztettségi törésvonalnak a megszüntetését ígérte. ebből az aspektusból nézve Ukrajna, Grúzia, Örményország euroatlanti csatlakozása megoldás a térség zártságára nézve. Az „Egy út, egy övezet" program, a 16+1 együttműködés (kínai kooperációval) a térség globalizációjának ígéretét adta, és abban Ukrajna nagyhatalmi felemelkedését. Ez az új kereskedelmi környezet, a hatalmas kínai befektetések, vasútvonalak, tengeri kikötők, terminálok rendszere Ukrajna esetében a csapdahelyzet feloldását ígérték: a vontatott európai-atlanti integráció, a folyamatos orosz annexió és befolyás árnyékában a kínai kártya az új államiság koncepciójában központi szerepet kapott. Ukrajna hadszíntérré változtatása ennek az új észak–déli kereskedelmi tengelynek, az uniós és kínai kapcsolatoknak is egyszerre véget vetett. Ráadásul a kínai partnerség nem követelte meg a kisebbségi ügyek és a demokrácia „imitált modelljeinek" tényleges rendszerré fejlesztését.

A Szovjetunió szétesését követő rendezetlen ügyek sora

A Szovjetunió szétesése és az új európai rend kialakulása – az államok maguk dönthetnek politikai orientációjukról és szövetségi rendszereikről, szemben a hidegháború politikai befolyási övezeti rendjéről – az érintett térségekben is rendkívül összetetté tette a leválás folyamatát. A birodalmi szimbolikus törmelékek – laktanyák, szimbólumok, szobrok, emlékművek- felszámolása mellett az államiság megszervezése, a birodalmi szolgáltatási rendszerek leépítése (lásd energiahálózatok), a nem marxista tudományosság megszervezése, a politikai rendszer kiépítése elképesztően rövid időn belül – mintegy 10 év alatt zajlott le, amit a politológia a tranzitológia révén írt le. Az antropológia olyan koncepciója, mint amilyen az imitáció, sokkal inkább megfelelő a folyamatok jellemzésére. Az Európa Tanács és az EBESZ, az Európai Unió rendjében a kisebbségi keretegyezmény minden passzusa megjelent a helyi törvénykezésben, azonban a gyakorlatban egyértelművé vált, hogy a közpolitikai programok hiányában ez formai megfelelés volt inkább, mintsem a jogok realizálása.

A balti térségben az antropológiai gondolkodás megőrizte az orosz etnosz fogalmat és herderi népszellem értelmezést, új elemmé a regioná-

lis antropológiai nézőpont vált: balti identitás (a svéd-finn-balti-lengyel) és regionális összetartozás, amelyben a civil, emberi jogra építő politikai nemzet, a funkcionális gondolkodás volt a jellemző, a 40 kisebbségi nyelv, és mindenféle kistáji egységek kistáji néprajzi szemlélete és nézőpontja korrelált a herderi német-balti népszellemi felfogással.

A nyelvi kisebbséggé tétel és a többségi nyelvvé alakítás politikái

Az ukrán nemzeti tudat leghangsúlyosabb eleme, a nyelvi identitás a független állam fejlődésének kulcskérdésévé vált. Az ukrán nyelv az orosz, belorusz és rutén nyelvvel együtt a keleti szláv nyelvek közé tartozik. Az oroszt 170 millió, az ukránt 41 millió, a belorusz nyelvet 10,2 millió, a ruténtt 125 000 fő beszéli. A négy nyelv szétválása a 16. században indult el az első nyelvtan és szótár révén. Ukrajna 1654-ben történő (Oroszország és Lengyelország) felosztását követően az orosz területeken az ukrán a parasztság nyelve maradt, Nagy Péter reformjait követően az egyházi szolgáltatások és a vallási szövegek nyelve orosz lett, II. Katalin időszakában az orosz vált az irodalmi nyelvvé a 18. században és a hivatalos kommunikáció nyelvévé a falvakban; az ukrán nemesség, a kozákság és értelmiség oroszosítása hatására az ukrán területeken megszűnt az ukrán nyelvhasználat. A 18. században megtörtént az orosz nyelv standardizálása, kialakult az irodalmi nyelv, és megszűnt a közös szláv nyelvhasználat. A 19. század közepén Tarasz Sevcsenko révén megjelent az ukrán irodalmi nyelv, majd az Osztrák–Magyar Monarchia területén a tudományos és újságnyelv, illetve a városi közélet nyelve, a gazdasági és kulturális, művészi nyelv általánossá vált. 1863-tól az ukrán nyelv a Valujev-rendeletet követően betiltott nyelvvé vált a keleti térségben, egyben az Ukrajna kifejezés is, a térség elnevezése Kisoroszország lett (Putyin következesen ezt használja). Az orosz forradalmak időszakában, 1905–1917 között engedélyezték az ukrán nyelvű kiadványokat, számos szótár megjelent, és a keleti részek átvették a nyugati térség tudományos és sajtóstílusát. A folyamatok hatására kialakult a nyugati (Lvov és környéke) és a délkeleti (Kijev, Cserkaszk, Poltava) dialektus. 1917–1920 között a független ukrán állam megindította a térség ukránosítását. 1922-től, a SZU létrejöttétől az ukrán nyelv hivatalos nyelvvé vált *(korennyizácija politika),* az orosz, bolgár, német, jiddis, görög, lengyel stb. kisebbségi státuszt kapott. Az ukrán nyelv használata ennek ellenére sporadikus maradt, 1923-tól a munkahelyeken és az egyetemeken a kötelező nyelv az ukrán nyelv lett. A sajtó nyelve szintén az ukrán lett (85%), minden könyvet ukránul nyomtattak, a színházakban is az ukránt használták. Az oktatás nyelve 80%-ban ukrán, a tisztán ukránul oktató egyetemek aránya 30% volt. Megkezdődött a dialektusok egyesítése, a korszakban 1933-ig 130 szótár kiadása történt meg. Az 1933-ban megindult oroszosítási for-

dulat során az ukrán nyelvészeket a nemzeti kisebbségi jogok megsértése vádjával eltávolították, az ukránosítást nacionalista és fasiszta tevékenységnek minősítették. 1938-tól az orosz nyelvű oktatás vált kötelezővé, és a hivatalos nyelv ismét az orosz lett. Az ukrán nyelvészek a 2004–2005-ös évek kiadványaiban nyelvi genocídiumnak minősítették az orosz hivatalos nyelvként való erőszakos ismételt bevezetését. Hruscsov az ún. olvadás időszakában engedélyezte az ukrán nyelv használatát, ám 1958-ben bevezette a második anyanyelv fogalmát, ami kötelezővé tette az orosz oktatását és használatát minden intézményben.

Az 1989. évi népszámlálás során az ország lakosságának 73%-a vallotta magát ukránnak, 22% orosznak, 5% más nemzetiségűnek, a legygyakrabban használt nyelv *(ukránul: ridna mova)* fogalma: 1989-ben 64 % tekintette az anyanyelvének az ukránt, és 44% vallotta az ukránt a legszívesebben beszélt nyelvnek. Az orosz nyelv az oroszok lakta térségekben hivatalos nyelvként volt jelen. Az ukrán nyelv 1996-tól vált egyedüli államnyelvvé *(derzsavna mova)* az új alkotmányban.[8] A Krím térségében az orosz és a tatár nyelv is hivatalos maradt, ám 1998-tól ez megváltozott, egyedül az ukrán nyelv maradt hivatalos és államnyelv. 1993-tól az orosz nyelv hivatalos nyelv (második államnyelv) volt a Donyeck és Luganszk régiókban. Juscsenko elnök 2000–2005 között kötelezővé tette az ukrán nyelv használatát a média 75%-ában és a filmek forgalmazásában. Az állami média az ukránt használta, a magánmédia többnyire az oroszt. 2000-ben az eladott könyvek 90%-a orosz nyelvű volt. 2002-ben a megkérdezettek 37,5%-a beszélt ukránul az otthonában, ami 2011-re 53,3%-ra nőtt, a munkahelyi ukrán nyelvhasználat pedig 34%-ról 49,2%-ra emelkedett. Ukrajna esetében egyértelmű a kétnyelvűség, a lakosság mintegy 20%-a kevert nyelven *(surzyk)* beszél. Juscsenko elnökké választása óta az ukrán nyelv a legfontosabb politikai kérdéssé vált, majd Janukovics elnök ígéretet tett az orosz második államnyelvként való elismerésére, ám ez nem történt meg. 2012-től az orosz nyelv regionális nyelvvé szűkült, azaz 10% feletti lakosság esetén az orosz második nyelv lehetett. Ennek alapján 13 régió (27 összesen) kétnyelvűvé vált. 2014-ben ezt Turcsinov elnök eltörölte, ami regionális ellenállást váltott ki. 2013–14-ben a narancsos forradalom után az ukrán politikai nemzet helyett az ukrán etnikai nemzet politikai program vált hivatalossá.[9]

---

8 The Constitution of Ukraine. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (letöltés dátuma: 2024. 03. 10.)

9 Sevchenko, Natalya (2015): The History of Bilingualism in Ukraine and its Role in the Present Day Political Crisis. *Cahiers Sens Public,* Vol. 17–18, Issue 1. 203–225. Cairn Info.

Az ukrán tudományosság és a nemzetpolitika: a kisebbségi kérdés megoldatlansága

Az ukrán önálló államiság elnyerését követően a néprajz–etnológia–antropológia kérdésben ugyancsak a civil-politikai nemzet vált hangsúlyossá a liberális politikai nemzetfelfogással. A lényegi különbséget úgy definiálták, hogy az első időszakban a birodalom antropológiájának lebontása, majd a nemzetállam antropológiájának kialakítása volt a cél. Ukrajna szinte tükörként másolta újra a szovjet birodalmi rendet, és alakította a nemzeti politikát az ezredforduló után a putyini rendszerhez hasonlóan.

Az Európa Tanács 1999. évi jelentése megállapította, hogy Ukrajna számos nemzetközi kisebbségi egyezményt ratifikált, többek között az ET kisebbségi és nyelvi keretegyezményeit. A jelentésben közlik, hogy 130 nemzetiség található Ukrajnában, ám ezeket nem sorolták fel. Az etnográfiai csoportok, az ukrán nép szubetnikumai (lásd: Bromlej szubetnosz fogalmát) – bojkos, hucul, ruszin – nem tartoznak a kisebbségvédelmi törvény alá. Ukrajna lakosságának 27,3%-a nemzetiség 11,4 millió orosz, 486 300 zsidó, 440 000 belorusz, 342 000 moldovai, 223 800 bolgár, 219 200 román, 163 100 magyar, 250 000 visszatelepült krími tatár, 47 900 roma.

2001-re a ruszinok és a többi szubetnikum a nemzeti kisebbség kategóriába kerültek. 2001-re a deportálásból visszatért személyek állampolgárságot kaptak. Az értékelés megemlíti, hogy a tatárok magukat őshonos népnek tekintik, és az őslakos státus megszerzését kívánják elismertetni. A bizottság kifogásolta, hogy a nyelvi kisebbségek közé nem tartozónak tekintik az oroszul beszélő ukránokat (14 millió lakos). A bizottság kifogásolja az etnikai hovatartozás kötelező bevallását, és alapvetően elítéli a rendőrség kisebbségi bűnözési adatokra vonatkozó nyilvános statisztikáit. 2008-ban az Európa Tanács ellenőrző bizottsági ad hoc látogatása már megváltozott helyzetet mutatott. Az államjelentés két évet késett, a jelentést a kisebbségek nem látták. Alapvető problémaként értékelték a kisebbségi nyelven történő oktatás megszüntetését, a kisebbségi nyelvhasználat hiányát a médiában. Az 1989-es nyelvi törvény és az 1992-es kisebbségi törvény elavult, használhatatlan. A legkiszolgáltatottabb csoportok a krími tatárok és a roma lakosság. A nyelvtörvény etnikumközi feszültségeket váltott ki, főként az oroszok és a krími tatárok között a Krímben. Gyakoribbá váltak az antiszemita támadások, a kisebbségi lakosság emlékműveinek és temetőinek rongálása. A többségi nyelv kötelező adásideje mellett a kisebbségi filmek kötelező ukrán szinkronizálása és feliratozása visszavetette a kisebbségi kulturális lehetőségeket. Az érettségi és a felvételi vizsga kötelező nyelve az ukrán lett, és a kisebbsé-

gi nyelven tanulók számára is kötelezővé tették az ukrán nyelvű oktatást. A kisebbségi iskolákat kétnyelvűvé alakították ukrán osztályok indításával. Általános jellemzővé vált, hogy a kisebbségi tanár- és tankönyvhiány miatt nem indítottak osztályokat. A választási rendszer átalakításával a kisebbségi képviselők nem tudtak eredményeket elérni. A deportált népek esetében továbbra sem volt elfogadott törvény a jóvátétel, a földjuttatás kérdésében nem történt semmi.

A fogalmi zavarokat jól tükrözi Ukrajnának az az Európa Tanácshoz 2004-ben benyújtott őslakos-törvénytervezete: az Ukrajna őslakosainak (őshonos lakosságának) joga tervezete, amely úgy fogalmaz, hogy az ukrán nép, Ukrajna minden nemzetisége, az ukránok, őslakosok és nemzeti kisebbségek alkotják az etnikai-nemzeti struktúrát.

- Az ukránok számítanak eredeti népnek (native vagy bennszülött az angol nyelvű dokumentumban), akik az ukrán eredetűek történelmi közössége, akik hosszú idő óta Ukrajna területén élnek, saját államisággal, szuverenitással, területtel, közös történelmi emlékezettel, nyelvvel és kultúrával, szokásokkal, hagyományokkal és állami szimbólumokkal bírnak.
- A huculok, lemkik, poliscsukok, ruszinok néprajzi csoportok, az ukrán nemzet integrált részei, kettős identitással; a kultúra és a nyelv lokális különbségei hosszú történelmi időn át fennálltak a települési sajátosságokban, a történelmi fejlődésben, az életmódban és a hagyományokban.
- Őslakos, autochton kisebbségek a lakosság azon csoportjai, amelyek Ukrajna területén éltek történelmileg, de nem alkotnak többséget, számban kevesebben vannak az ukránoknál, beleértve a régen Ukrajna területére bevándorolt népeket is, amelyek etnikai önidentitásukat és eredetiségüket demonstrálták. Ukrajna őslakos polgárai a beloruszok, bolgárok, gagauzok, örmények, görögök, zsidók, karaiták, krími tatárok, krimcsákok, moldovaiak, lengyelek, oroszok, románok, szlovákok és magyarok.[10]

A törvénytervezet keveri az őslakos *(indigenous)* és az őshonos *(autochton)* kisebbségeket, és az őslakosok közé sorolja be azokat a kisebbségeket, amelyeket az ENSZ és az Európa Tanács is a nemzeti, vallási és nyelvi kisebbségek közé sorol. Az őslakos és őshonos kritérium az orosz politikai gondolkodás számára sem világos, mert az Orosz Föderáció őslakosnak tekint minden 50 000 fő alatti népcsoportot. A legfőbb gond mindkét esetben a szovjet időszak definíciója, a „korennaja nacija", azaz a kifejezés keveri és azonosnak tekinti az őslakost az őshonos néppel. Oroszország esetében nehéz lenne definiálni, hogy mikortól beszél-

[10] European Commission for Democracy Through Law. (Venice Commission). Draft Law on the status of indigenous peoples. CDL(2004)079.

hetünk gyarmatosításról, és mely népeket tekintik gyarmatosítottnak: a tatárok gyarmatosítottak-e (Kazany elfoglalása), vagy a Krími Kánság elfoglalása annak tekinthető-e. Ráadásul eltérően a nyugati gyarmati rendszertől, Oroszországban nem alakult ki kettős állam (gyarmati és anyaország külön közigazgatása), inkább az amerikai frontier-modell, azaz az orosz állam határainak fokozatos keletre tolása eredményezte a bővítést, és nem párosult az őslakosok elleni genocídiummal.

Még 2008-ban sem tisztázták a népszámlálási törvényben, hogy ki a nemzetiség, kik az etnikai kisebbségek, az etnikai csoportokat továbbra is az ukrán nép részének tekintik, a külföldiek és állam nélküli személyek ugyanolyan jogokat élveznek, mint az állampolgárok. Továbbra sem tettek semmit a ruténekruszinok kisebbségi jogainak elismeréséért. Az orosz lakosság nem fogadja el, hogy nemzeti kisebbségi kategóriába helyezték őket (nem államalkotó nemzet),[11] a tatárok továbbra is az őslakos védelmi elismerést kívánják megszerezni.

A kisebbségi kérdés új kontextusa: az új európai rend megkérdőjelezése Oroszország részéről

Oroszország a 2008. évi bukaresti NATO-bővítési határozatot követően (Ukrajna, Grúzia, balkáni bevonás) bejelentette, hogy nem fogadja el a továbbiakban az új európai rendet, azt, hogy az államok – köztük Ukrajna, Grúzia és Moldova – maguk döntsenek szövetségi rendszereikről és regionális integrációkhoz való tartozásukról. Oroszország beavatkozása Janukovics elnöksége idején csapdahelyzetbe hozta Ukrajnát. A NATO- és az EU-csatlakozás visszafordítása Ukrajna belpolitikájában alapvető változást eredményezett; a Majdan tér nevével fémjelzett Méltóság forradalma meggátolta a belorusz rendszerhez hasonló tekintélyelvű rendszer létrehozását, az új választásokat azonban nem tudták az ország teljes területén lebonyolítani, mivel Oroszország elfoglalta a Krímet, Donyeck és Dnyepropetrovszk térségét. Tehát 2014 májusa óta az ország szuverenitása nem terjedt ki teljes politikai területére, az orosz kisebbség jórészt orosz befolyás alá került, és a 2014–22 közötti időszakban folytatott harcoknak mintegy 10 000-en estek áldozatul. A csapdahelyzet leglényegesebb kérdése a demokrácia és a kisebbségi jogok rendezése az EU- és NATO-csatlakozás érdekében, miközben Oroszország felrúgta az új európai rend betartásának szabályait, és megkezdte kivonulását az új európai rendből.

Az új kormány ebben a szituációban az ukrán államiság új koncepció-

[11] Az Európa Tanács jelentései és dokumentumainak elérhetősége: https://www.coe.int/en/web/minorities/russian-federation. (letöltés dátuma: 2024. 03. 10.)

ját fogalmazta meg: szuverenitás az állami és vallási ügyekben, a regionális széttagoltság megszüntetése és centralizált államhatalom kialakítása, az ukrán nyelv kizárólagos államnyelvként való elfogadása, a nyugati politikai rendbe integrálódás.

Az ET és az EBESZ 2014. évi látogatása a Krím elfoglalását követően történt, márciusban. A bizottság megállapította, hogy az orosz paramilitáris szervezetek zaklatták a lakosságot a Krímben, az ember- és gyermekrablásokat követtek el, és utalt arra, hogy a nem-orosz kisebbségek ellenállást folytattak, bojkottálták az oroszok által szervezett referendumot, 5000 krími tatárt pedig a Krím elhagyására kényszerítettek. Ekkor fogadta el az ukrán törvényhozás a krími tatárok őslakosokként való elismerését, ratifikálta az ILO 169. ajánlását és az elfoglalt területek joga törvényt (sic!), ez utóbbi szankciókat állapított meg a megszállókkal együttműködő személyekre. A nyelvi jogokat tovább csökkentették a „genocídiumot elkövető oroszokkal" szemben. A kazah és az örmény, valamint más kisebbségek nyelvi jogaik elvesztése miatt tiltakoztak. A kisebbségi jogok rendszere erősen megváltozott a közigazgatási reformmal, az orosz, a magyar és a román kisebbség nyelve regionális nyelvvé változott a 2012. évi államnyelvi törvény elfogadása után. Alapvető céllá vált az ukrán egynyelvűség, a kisebbségek számára kötelezővé vált az ukrán mint kommunikációs nyelv használata. A legfőbb cél az orosz hivatalos nyelv státusának a megvonása volt, ám minden kisebbséget érintett. Az emberi jogok megsértését érintő nemzetközi jelentések száma megsokasodott az Euromajdan forradalmat követően.

2013–14-ben az Euromajdan események után a közigazgatási törvény elfogadása kihatott az oktatási lehetőségekre és a kulturális területi lehetőségekre is. A „hromada", azaz a városi és falusi önkormányzati közösségek száma 12 500-ról 1200-ra csökkent. További cél volt a járási kerületek számának lecsökkentése közel ötszázról 100-ra. Az önkormányzatok számának radikális lecsökkentése a nemzeti kisebbségi térségek számát, és ezzel a jogokat is a csoportos kisebbségi szolgáltatásokra minimalizálta. Az államnyelvi törvény további módosítása korlátozta a kisebbségek nyelvén játszható dalok időtartamát, és büntethetővé tette az ukrán nyelvhasználat nyilvánvaló megsértését. A roma lakosság esetében egyetlen haladást értek el: a lakosság személyigazolványt kapott 2013-ban. 2014–16 között az orosz–ukrán konfliktusoknak 10 000 halálos áldozata volt, és közel 2 millió fő elmenekült. A válsághelyzetben a kötelező etnikai hovatartozás megvallás az ügyintézéskor fokozott félelmet keltett, az ország keleti részében az oroszok és az orosz nyelvű ukránok esetében is megszüntették az orosz nyelv használatát. A politikai radikalizáció és a nemzeti hisztéria nemcsak az orosz nyelvűeket érintette, hanem más kisebbségeket is, kötelezővé vált az ukrán állam melletti hűség demonstrálása. 2016-ban a tv-s és rádiós zenei műsorok esetében kötelező-

en 35%, az idegen szolgáltatók esetében 25% ukrán nyelvű tartalmat tettek kötelezővé, amennyiben az az EU valamelyik hivatalos nyelvén van. Azok a nemzeti kisebbségek, amelyek nem az EU hivatalos nyelvei (lengyel, magyar, litván, román, bolgár, lett, észt) közé tartoznak, nem szolgáltathatnak.

A Krím Oroszországhoz csatolását követően a 2022. évi orosz támadás előtt a nemzetközi közvélemény meggyőzésére Zelenszkij elnök beterjesztett egy átfogó, az őslakosságra vonatkozó törvényt (a kisebbségekre vonatkozó törvény felülírásaként). Az európai térségben ilyen törvényt nem igazán követelnek meg, mivel a nemzetközi politikában az ENSZ őslakostörvény-magyarázata szerint őslakosnak a gyarmati hódítást megelőzően élt népek tekintendők, akik elszenvedték a gyarmatosítást, és őslakosként speciális jogokat igényelnek. Az őslakosokra vonatkozó ENSZ egyezmény alapvetően kimondja, hogy egy népet/népcsoportot akkor lehet őslakosnak tekinteni, ha maga kéri. A krími tatárok és egyéb népek mind a cári birodalom időszakában, mind a szovjet uralom alatt gyarmati típusú alávetésnek voltak kitéve, és erőszakos kitelepítés áldozatai voltak több ízben. Az újonnan elfogadott törvény tehát megfelel az őslakos kritériumnak és annak, hogy csak kérésre tekinthetők őslakosoknak.

A 2014. évi felsőoktatási törvény Ukrajnában minden felsőfokú intézményben kötelezővé tette az ukrán nyelven történő oktatást, kivéve a külföldi hallgatóknak szánt képzések esetében. Ukrán nyelvészet a kijevi, lvovi, uzsgorodi, a csernivci és odesszai állami egyetemen, az Izmail Állami Bölcsészeti Egyetemen oktatható. A törvény kimondja, hogy a magánbeszélgetések nyelve nem lehet más, mint az ukrán. Az óvodákban, az általános és középiskolákban a kisebbségi nyelv nem garantált jog, hanem az ukrán nyelvvel együtt való nyelvtanulás joga a kompakt kisebbségi területeken. A megnövekedett méretű közösségekben (hromadas) az iskolarendszert racionalizálták, a falusi iskolákat bezárták, és az anyanyelvi és ukrán nyelven történő közös oktatást csak akkor engedélyezték, ha a térség továbbra is kompakt nyelvi kisebbségi terület maradt.

2015 novemberében új nemzetiségi politikai program indult „Az Ukrán Egység etnikai nemzeti politikája" elnevezéssel. A parlament megállapította, hogy az ukrán etnikai kisebbségi és nemzetiségi politika eredménytelen, és olyat kell kialakítani, amelyet az ukrán tudományos közösség javasol. A 2019. évi államnyelvtörvény a közélet 30 szférájában (közte a politikai pártok nyelvhasználatában) is kötelezővé tette az ukrán nyelvet, kivételesen engedélyezte az EU hivatalos nyelveit, és betiltotta az orosz, jiddis és belorusz nyelven történő kommunikációt a magánszférában. A Velencei Bizottság kifogással élt, ám ezen nem változtattak, csak az európai nyelveket hagyták meg az EU-tárgyalások megkezdése feltételeként. 2022-től tilalmat vezettek be az orosz filmekre és zenei tartalmakra, könyvekre, tilos az import, az orosz nyelvű nyomtatás, tilos bár-

milyen zene és előadás oroszul, kivéve, ha a szerzőt, előadót kitiltották Oroszországból. 2023 júniusától bevezették a nemzetközi kommunikáció nyelveként az angolt, a filmeket azóta kötelező angol nyelvű felirattal ellátni. 2022. december 8-án a kisebbségi törvény új kiegészítését fogadták el, amelyben a magán-felsőoktatási intézmények valamilyen európai nyelven oktathatnak, feltéve, ha mellette kötelezővé teszik az ukrán nyelv oktatását is, önálló képzési programként.

A jelenlegi nyugati, kozmopolita emberi jogi nézőpontok a kisebbségi jogok esetében a szexuális kisebbségi jogokat is hangsúlyozzák. A 2014. évi majdani eseményeket forradalomként értékelik, amelynek eredménye az ukránság tudata erősítése és az orosz lakosság és egyéb kisebbségi csoportok jogainak visszaszorítása lett, valamint az Orosz Ortodox Egyháztól való spirituális függetlenség elérése volt a cél. Az LMBTQ jogok kimaradtak a politikai gondolkodásból. Aram Terzyan kaliforniai kutató megállapítja, hogy Ukrajna a SZU felbomlása után elmulasztotta egy átfogó kisebbségi politika kialakítását. A mentális és intézményesített európaizáció elmaradása következtében az illiberális értékek, a nacionalizmus és a kisebbségekkel szembeni negatív attitűdök nem változtak. 2014-től a nacionalizmus és a szélsőjobboldali mozgalmak megerősödtek, a közélet megtisztítását követelték, és megindultak a támadások a kisebbségek és a liberális emberi jogi szervezetek ellen. Az ukrán kisebbségi politika ütközései az ukrán elit ütközései voltak: a dnyepropetrovszki és donyecki oligarchák és klánok ütköztek az ukrán nacionalista oligarchikus csoportokkal. Az 1914–21 között hozott nyelvi és kisebbségi törvényekkel szemben minden nemzetközi szervezet, intézmény és fórum kifejezte kifogásait, azok diszkriminatív jellegét. A vallási szabadság, Oroszországgal és Belorussziával összevetve, kevésbé van korlátozva a regisztráció révén. 2018-ban 34 000 vallási közösséget regisztráltak. A legtöbben az Ukrán Ortodox Egyház (moszkvai központtal) és az Ukrajna Ortodox Egyháza hívének vallották magukat. A többi egyház irányában erőteljes negatív attitűd alakult ki: leginkább a protestáns ortodox keresztényekkel és egyéb evangélikus vallásokkal, illetve az iszlámmal szemben. A vallási kötődés értékelése a majdani eseményeket követően negatív színezetet kapott, a foglalkoztatás, a lakásügyek, a családi élet, az oktatás és az egészségügy területén erős intolerancia alakult ki. Az Európa Tanács 2017-ben kifogásolta a hivatalos diskurzusokban a gyűlöletbeszédet, a Jobboldali Szektor céljait és azt a követelést, hogy Ukrajnát tisztítsák meg a nem kívánt csoportoktól. 2021-re az ukrán nacionalista gondolkodásban a nemzet és a vallás egybeesése kulcskérdéssé vált, mert összekapcsolódott a szuverenitással. Hangsúlyossá vált a zsidósággal kapcsolatosan az önmeghatározás jogának megtagadása és a II. világháborús tisztogatások (holokauszt) tagadása. 2017–21 között rendszeressé vált a zsidó temetők rongálása, horogkeresztek felfestése; Ter-

mopolban és Lvovban Molotov-koktélt dobtak a zsinagógára, a média, több politikai párt, közéleti szereplők zsidóellenes felvonulásainak gyakorlata. Megkezdték az orosz központú egyház papjai elleni támadásokat, az egyház tulajdonainak elkobzását. A magyar kisebbség a 2019. évi nyelvi és a 2021. évi kisebbségi törvény módosítás során észrevételezte, hogy már nem kisebbségeket, hanem közösségeket említ a törvény, ezáltal nem vonatkoznak az etnikai, vallási, nyelvi kisebbségekre az európai kisebbségvédelmi törvények.

Az ukrán politikai gondolkodásban a radikális nemzetépítő nacionalizmus politikai célja az ukrán nemzetállam és nemzeti nyelv dominanciájának elérése. A kisebbségi és nyelvi jogok „európai uniós nyelvi" csavarja ugyan annak a trickster politikának a jellemzője, hogy adjuk meg az Uniónak, amit megkövetel, imitáljuk a kisebbségi keretegyezményt, mintha betartanánk a törvényeket, de nem az őshonos kisebbség jogai alapján. Mind az ukrán, mind az orosz fogalomértelmezés folyamatos konfrontáció alapját képezi, egyértelművé téve a félreértéseket. A demográfiai és statisztikai tisztázatlanság, a nyelvi jogok félreértelmezése, a közigazgatási reform és egyéb más politikák alapján az ENSZ, az Európa Tanács, a Velencei Bizottság, az EBESZ, az ECMI (kisebbségi kutatóintézet), a FUEN és egyéb szervezetek az elmúlt 30 évben folyamatosan hangoztatják az ukrán állami politikában a cenzus és a kisebbségi kategóriák, a kisebbségi törvény nem megfelelő voltát, az ukrán államinyelv-törvény diszkriminációs jellegét, az ukrán nemzeti politika zavart fogalomhasználatát, az ukrán nyelv kötelezővé tételét a közigazgatás minden területén (kivéve az istentiszteleteken) és a magánszférában. A fentiek alapján egyértelmű, hogy az államnacionalizmus radikális formája alakult ki, amelyben a kisebbségi kormányzás intézményeinek leszűkítésének elnyomó hatását fokozta az elavult közigazgatási rendszer és a szolgáltatások alacsony szintje, a központi és helyi korrupció. A legmegdöbbentőbb eredmény, hogy közel 44 millió ukrán állampolgárból 25 millió orosz és orosz nyelvű lakos őshonos státuszát eltörölték együtt a többi kisebbséggel, amivel az ukrán etnopolitika nemzetközi támadási felületeknek tette ki magát. Aram Terzyan a 2021. évi őslakostörvényt más értelmezésbe helyezi: csak a tatárok, karaiták és krimcsákok tekinthetők őslakos kisebbségnek, ezzel kívánt Zelenszkij megfelelni az EU követelményeinek, a kisebbségek közül kikerülnek az oroszok, magyarok, románok és lengyelek, mert nekik van saját államuk az ország határain kívül.[12] 1991-től az ukrán törvények büntették az LMBTQ moz-

[12] Terzyan, Aram (2022): Minority Rights in Ukraine After the Maidan Revolution: Change or Continuity? De Gruyter open access.
Lipshiz, Chaan (2021): The Times of Israel Ukraine Honors 2 Sects with Jewish Roots as 'Indigenous Poeples', Angering Putin. Retrieved October 19, 2021. https://www.timesofisrael.com/ukraine-honors-2-sects-with-jewish-roots-as-indigenous-peop-

galmat, az EU a diszkrimináció feloldását követelte. Ebben sem történt előrelépés.

Ukrajnában egyértelműen kimutatható az önálló politikaalakítás nehézkessége. 2001-óta,[13] tehát negyedszázada nincs lakossági népszámlálás.[14] Nincs korrekt hivatalos definiálása a különböző kisebbségeknek. Alapvetően nem megfelelően értelmezik az etnikai, a nyelvi és a vallási kisebbség kérdését. Az Európa Tanács Monitoring Bizottsága folyamatosan kifogást emelt minden egyes jelentésében a cenzus hiánya, a fogalmak tisztázatlansága és a kisebbségek számának nem adatalapú megállapítása miatt. Rejtély, hogy ott, ahol 130 kisebbség elfér, a huculok és a ruténok/ruszinok miért az ukrán nemzet szubetnikumai. A nemzeti-etnikai, nyelvi és vallási kisebbségi kérdést harminc éve nem rendezik kellő szakszerűséggel, ami az antropológiai kutatások hiányával is magyarázható. Az etnológiai kutatások fő iránya a globalizáció hatásainak kutatása; a néprajzi kutatások továbbra is a helyi szokások leírására irányulnak. A kisebbségek jogait a rendkívüli állapot bevezetése, 2014 óta erőteljesen korlátozzák, az annektáció ellenére az orosz kisebbség, az oroszul beszélő ukránok és egyéb kisebbségek aránya elérte a 30%-ot. 2022 óta tilos az orosz és minden kisebbségi nyelv használata – még a magánélet szférájában is. A kisebbségi törvény minden elemében recseg ropog: az európai nyelvek engedélyezése és a balti, lengyel, román, szlovák, magyar, román és bolgár kisebbség esetében az uniós csatlakozás érdekében kivételt tesznek. Törvény tiltja a nem ukrán ortodox egyházak alá tartozó vallási közösségek működésének engedélyezését, ez érinti az oroszon túl a moldo-

---

les-angering-putin/. (letöltés dátuma: 2024. 03. 10.)
Ukraine Monitor (2019): Ukraine's New Language Law Receives Fierce Criticism: Will Zelensky Agree to Introduce Amendments. Retrieved October 19, 2021. https://warsawinstitute.org/ukraines-new-language-law-receives-fierce-criticism-will-zelensky-agree-introduce-amendments/ (letöltés dátuma: 2024. 03. 01.)
US Department of State (2019): 2018 Report on International Religious Freedom: Ukraine. Annual Report on Religious Freedom. Retrieved October 19, 2021. https://www.ecoi.net/en/document/2011020.html.12 Aram Terzyan. (letöltés dátuma: 2024. 03. 01.)
US Department of State (2021): 2020 Report on International Religious Freedom: Ukraine. Retrieved October 19, 2021. https://www. ecoi.net/en/document/2051579.html. (letöltés dátuma: 2024. 03. 01.)
Venice Commission (2019): On the Law on Supporting the Functioning of the Ukrainian Language as the State Language. Retrieved October 19, 2021. https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2019)032-e
Verkhovna Rada of Ukraine (2021): The Law on Ukraine on 91Prevention and Counteraction to Anti-Semitism in Ukraine. Retrieved October 19, 2021. https://www.rada.gov.ua/en/news/News/214106.html. (letöltés dátuma: 2024. 03. 01.)

13 First All-National Population Census: historical, methodological, social, economic, ethnic aspects http://2001.ukrcensus.gov.ua/eng/publications/ (letöltés dátuma: 2024. 03. 02.)

14 https://www.ukrcensus.gov.ua/eng/history/history_ukr.php (letöltés dátuma: 2024. 03. 10.)

vai, román, bolgár közösségeket is. A jiddis nyelv betiltása senkinek sem tűnt fel a nemzetközi közvéleményben és médiában.

A nemzeti, vallási és nyelvi kisebbségek jogait és a kisebbségi kormányzás rendszerét Ukrajnában a rendkívüli állapot miatt hivatalosan is felfüggesztették. A nyelvi kisebbségekkel kapcsolatos politikát az orosz beavatkozás igazolja: az Ukrán Tudományos Akadémia Ukrán Nyelv Intézete igazgatója szerint Oroszország a nyelvpolitikát jelenleg is az ukrán genocídium eszközeként használja. A megszállt területeken az ukránokat a nyelvük alapján üldözik, bevezették az orosz oktatási rendszert és jogot, a közigazgatás nyelve ismételten orosz, és a neveket orosz nyelven írják. Az orosz nyelvet második hivatalos nyelvvé tették az ukrán nyelv mellett, kötelező az orosz nyelvű oktatás. Az akadémiai igazgató ezt nyelvi erőszaknak tekinti, és egyben kulturális agressziónak. Az orosz nyelvűek elnyomását Ukrajnában mítosznak, azaz alaptalan véleménynek tekinti.[15] Természetesen fel sem merül, hogy mindennek nem egyszerűen az oroszok minoritizálása, hanem az orosz kisebbség etnikai, vallási, nyelvi, üzleti és közéleti, kulturális marginalizációja az oka.

Összegzés

Az Új Európai Rendben 1990-től a Párizsi Charta határozza meg az európai államok politikáját, amelynek egyik kulcskritériuma az egyéni állampolgári jogok rendszere, a diszkriminációmentesség, az etnikai vallási és nyelvi kisebbségek jogai, a bevándorlók komforthelyzete megteremtése. A demokrácia, a jogrend, az emberi jogok, a piacgazdaság és a kisebbségi politika rendszerében az Európa Tanács és az EBESZ a nemzetközi közkormányzás végrehajtója, a monitoring-rendszer és a konfliktuskezelés legfőbb érintettje. A kisebbségi kormányzás alapelveit több nyugati ország nem írta alá, annak fő funkciója Közép- és Kelet-Európa nemzeti közpolitikai programjainak a demokrácia rendjében való megtartása. Miután a kisebbségek definíciója a tagállamok hatásköre, ettől fogva kiemelkedő a nemzeti tudományos közélet és politikai tradíciók szerepe. A politikai nemzet fogalmában azonban nem hangsúlyosak a kisebbségi csoportjogok.

[15] https://uacrisis.org/en/ukraine-in-flames- (letöltés dátuma: 2024. 02. 23.)